EL CATALÀ, LLENGUA DE GOVERN: LA POLÍTICA LINGÜÍSTICA DE LA MANCOMUNITAT DE CATALUNYA (1914-1924)

Josep Grau Mateu*

Resum

Aquest article estudia un conjunt d'aspectes, alguns d'ells poc coneguts, de la presència de la llengua catalana a la Mancomunitat de Catalunya. En primer lloc, analitza l'ús del català per part de la Mancomunitat en àrees com les sessions de govern, l'administració, els documents d'ús intern, les publicacions institucionals o l'escola. En segon lloc, mostra algunes de les limitacions que va tenir la política lingüística de la Mancomunitat; per exemple, en els terrenys de l'ensenyament del català i de la lectura en català. Finalment. l'article comenta quina va ser la política lingüística dels governs espanyols fins al 1923, i descriu el procés de la castellanització de la Mancomunitat per part de la Dictadura de Primo de Rivera. Es presenten també dades sobre l'ús del català a l'Ajuntament de Barcelona i a la Diputació de Barcelona en aquest període.

Paraules clau: Mancomunitat de Catalunya; Lliga Regionalista; Dictadura de Primo de Rivera; història de la llengua; política lingüística.

CATALAN, THE LANGUAGE OF GOVERNMENT: THE LANGUAGE POLICY OF THE MANCOMUNITAT OF CATALONIA (1914-1924)

Abstract

This article looks at a number of aspects, some not well known, of the presence of Catalan in the Mancomunitat of Catalonia. First, it analyses the use of Catalan by the Mancomunitat in the government sessions, administration, documents for internal use, institutional publications and in schools. Second, it shows some of the limitations to the Mancomunitat's language policy, for example, with regard to teaching Catalan and reading Catalan. Finally, it comments on the language policies of Spanish governments up to 1923, and describes the "Castilianisation" of the Mancomunitat under the Primo de Rivera dictatorship. It also provides data on the use of Catalan at Barcelona City Council and the Barcelona Provincial Council during that period.

Key words: Mancomunitat de Catalunya; Lliga Regionalista; Primo de Rivera dictatorship; history of the language; language policy.

* Josep Grau Mateu, Universitat Oberta de Catalunya, josepgrau2@gmail.com

Article rebut el 21.07.2015. Avaluació cega: 13.08.2015. Data d'acceptació de la versió final: 22.09.2015.

Citació recomanada: Grau Mateu, Josep. «El català, llengua de govern: la política lingüística de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1924)», *Revista de Llengua i Dret*, *Journal of Language and Law*, núm. 64, 2015, pàg. 86-101, DOI: 10.2436/20.8030.02.117.

CC BY NC ND

Sumari

1 Títols de deute i llibres de text

2 Classes de català

3 El mal de les biblioteques

4 Diputació i Ajuntament

5 Atacs i contraatacs

6 Topades amb l'estat

7 Llengua de poble vençut

8 Final d'una època

Bibliografia

La Mancomunitat de Catalunya ha passat a la història sobretot per dos motius: perquè va ser el primer organisme de govern de Catalunya escollit democràticament, i perquè va modernitzar les comunicacions, els serveis socials i les institucions culturals i educatives del país.[1] Avui, quan s'acaba de complir el centenari de la creació de la Mancomunitat, és oportú recordar un aspecte poc estudiat però igualment significatiu de la seva obra: l'ús que va fer de la llengua catalana. Creada el 1914 a partir de l'agrupació de les quatre diputacions catalanes i dirigida fins el 1924 per la Lliga Regionalista, la Mancomunitat va ser la primera institució pública en la història dels Països Catalans contemporanis que va tenir el català com a llengua habitual. A les línies que segueixen explico quina va ser la presència del català a la Mancomunitat. Les dades que presento provenen en la seva majoria del llibre *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*, que vaig publicar el 2006.[2]

1 Títols de deute i llibres de text

El 1917 l'escriptor Lluís Nicolau d'Olwer va publicar un article en motiu de la mort d'Enric Prat de la Riba, el primer president de la Mancomunitat. L'article destacava el fet que, gràcies en part a Prat de la Riba, "el català i no cap altra llengua ha estat la usada sempre en els treballs previs i en el funcionament de la Mancomunitat de Catalunya".[3] La Mancomunitat, en efecte, ho va fer tot o gairebé tot en català. Seguint la consigna de Prat de la Riba, qui en el seu discurs inaugural com a president havia declarat: "Volem donar a la nostra llengua la plenitud d'imperi sobre tota la vida nostra",[4] a la Mancomunitat s'hi va establir des del primer moment l'ús universal i pràcticament exclusiu de la llengua catalana. A les sessions de l'Assemblea i del Consell Permanent –els òrgans de govern de la Mancomunitat– la majoria de diputats i consellers van fer les seves intervencions en català. Les actes d'aquestes sessions es van redactar també en català. El català va ser la llengua de treball de les oficines, els serveis tècnics i la trentena llarga d'escoles que va crear o gestionar la Mancomunitat. Així mateix, la Mancomunitat va fer servir el català a la correspondència, els anuncis a la premsa i la retolació dels seus edificis.

Cal destacar, pel seu valor simbòlic, l'ús del català a l'emprèstit que va emetre la Mancomunitat el 1915. Tota la documentació de l'emprèstit (títols de deute, formularis, circulars, anuncis i fullets explicatius) es va redactar en català. Nicolau d'Olwer va veure en l'emprèstit una fita en la transformació del català en llengua de l'oficialitat: "en la història de la nostra llengua més representarà la data de 1914 [sic] perquè en ella fou emès l'emprèstit de la Mancomunitat, que no per les obres literàries –sigui quin sigui llur mèrit intrínsec– que en aquell mateix any es publiquessin. Un títol de l'emprèstit, redactat en català, té per mi una transcendència històrica tan gran com el pergamí més antic que, deseixint-se de la llengua llatina, fou redactat en la nostra materna, allà en els segles XIè o XIIè."[5] Exageracions a banda, el cas és que es tractava d'un fet sense precedents. El 1917 els títols de deute escrits en català fins i tot van ser acceptats per les borses espanyoles i el Banc d'Espanya, gràcies a les gestions de l'aleshores ministre d'Hisenda, el regionalista Joan Ventosa i Calvell.[6]

La Mancomunitat va redactar en català la major part de la seva documentació administrativa, tal com es pot deduir d'una enquesta interna que va realitzar la secretaria del Consell Permanent de la Mancomunitat el

1 Les monografies més detallades sobre la història i l'obra de la Mancomunitat són: Balcells, Albert; Pujol, Enric; Sabater, Jordi. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Proa, 1996, i Ucelay-Da Cal, Enric. "La Diputació i la Mancomunitat, 1914-1923", a Borja de Riquer (dir.). *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987, pàg. 39-213. En motiu del centenari de la Mancomunitat han aparegut dos treballs col·lectius: Roig Rosich, Josep Maria. *La Mancomunitat de Catalunya: un primer pas*. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya, 2014, i Balcells, Albert (ed.). *La Mancomunitat de Catalunya (1914). Simposi del centenari.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015.

2 Grau, Josep. *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924).* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006. Un resum de la història social del català en els anys de la Mancomunitat, a Ferrando Francés, Antoni; Nicolás Amorós, Miquel. *Història de la llengua* catalana. Barcelona: Editorial UOC, 2011, pàg. 349-385, i a Roig Rosich, Josep Maria. "Normalització lingüística, premsa i activitats editorials", a Pere Gabriel (dir.). *Història de la cultura catalana*, vol. 8. Barcelona: Edicions 62, 1997, pàg. 105-110.

3 Nicolau d'Olwer, Lluís. "Del que en Prat de la Riba ha fet per la llengua catalana", *Ofrena*, núm. 1-2 (1917), pàg. 12.

4 Prat de la Riba, Enric. *Obra completa; a cura d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte,* vol. III. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Proa, 2000, pàg. 763.

5 Nicolau, "Del que en Prat de la Riba ha fet...", pàg. 13.

6 "El gobierno y la lengua catalana. Anacronismos curiosos", *La Publicidad*, 10-VII-1918.

desembre de 1921.[7] Només dotze serveis i oficines de la Mancomunitat van contestar l'enquesta, però tot i això val la pena veure quines van ser les respostes. L'Oficina d'Estudis Jurídics, el Servei de Sanitat i l'Arxiu de la Mancomunitat van dir que escrivien tota la seva documentació en català. El Servei de Majordomia va declarar que portava la comptabilitat en castellà. El Servei d'Arquitectura només feia servir el castellà en els plecs de condicions d'algunes obres. El Patronat de l'anomenada "Universitat Industrial", que era el conjunt d'escoles tècniques de la Mancomunitat, va dir que emprava el castellà en la documentació "purament oficial", però no va explicar quina era aquesta documentació. La resta d'organismes que van contestar –el Negociat d'Afers Generals, el Departament d'Hisenda, el Negociat de Carreteres, Camins i Ponts, els Serveis Tècnics d'Agricultura, el Consell de Pedagogia i l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, l'escola per correspondència de la Mancomunitat– redactaven en castellà dos tipus de documents: els justificants de comptes, per si havien de ser aprovats pel Tribunal de Comptes del Regne, i els documents dirigits a l'administració estatal. A partir dels resultats de l'enquesta, la secretaria del Consell Permanent va elaborar un informe. Una de les conclusions de l'informe era que les comunicacions dirigides al govern central i els documents que poguessin ser revisats per la hisenda estatal no es podien deixar de fer en castellà; la resta de documents es podien fer en català, perquè no hi havia cap llei que ho impedís.[8]

Com és sabut, la Mancomunitat va generar un gran nombre de publicacions, que van constituir, en paraules d'Enric Ucelay-Da Cal, una "barreja força elegant i intel·ligent d'autobombo, propaganda i transparència cívica".[9] Fins el 1923, la Mancomunitat va publicar unes dues-centes obres.[10] Gairebé totes aquestes publicacions es van fer en català, des de les obres de contingut general com *L'obra a fer* o *L'obra realitzada* fins als resums de l'activitat del Consell Permanent i l'Assemblea, passant per la cinquantena de monografies científiques de l'Institut d'Estudis Catalans, les publicacions periòdiques com la *Crònica Oficial*, els *Quaderns d'Estudi* i el *Butlletí dels Mestres,* i les memòries i fullets explicatius de les escoles de la Mancomunitat.[11] Entre aquestes publicacions en destaquen dues, per la novetat que representaven en el mercat editorial en català. En primer lloc, els més de cinquanta volums de la "Col·lecció Minerva de coneixements fonamentals". Aquesta col·lecció de divulgació científica i cultural va ser, pel que sembla, molt ben rebuda pel públic. El 1918 un fullet del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat afirmava que la col·lecció "s'ha escampat per tot Catalunya i té admiradors i seguidors fidels de la resta d'Espanya";[12] *L'obra realitzada*, publicada el 1923, deia de la Col·lecció Minerva que "el públic ha fet a aquesta biblioteca magnífic acolliment, essent ja molts els volums completament esgotats i dels quals urgeix fer-ne una nova edició per a satisfer la demanda dels col·leccionadors."[13] L'altre conjunt d'obres que cal destacar és la quarantena de llibres de text de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, que en paraules d'Alexandre Galí va ser "la sèrie més considerable de llibres tècnics en llengua catalana fins l'any 1936."[14]

La majoria d'aquestes publicacions es van distribuir gratuïtament. La Mancomunitat les enviava als principals ajuntaments catalans, els diputats provincials i parlamentaris catalans, les vuit biblioteques populars de la Mancomunitat, biblioteques i personalitats europees, els casals catalans d'Amèrica, representants de l'estat i estrangers a Catalunya (governadors civils, capitans generals, ambaixadors, cònsols, etc.), i diverses entitats privades. L'any 1920, l'Arxiu de la Mancomunitat va enviar un total de 16.441 exemplars; durant el primer semestre de 1921, les publicacions trameses van ser 14.300, i entre els mesos de gener i maig de 1923, se'n van enviar 17.665. Disposem de xifres sobre la distribució d'algunes de les publicacions de la Mancomunitat. De *L'obra a fer*, publicada el febrer de 1920, se'n van editar un miler d'exemplars, que van ser repartits entre

7 No he pogut saber d'on va sorgir la iniciativa de l'enquesta; la comunicació de la secretaria del Consell Permanent diu només que l'enquesta es feia "a l'objecte de complimentar una demanda de la superioritat." (Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 2800, expedient 15).

8 *Ibid.*

9 Ucelay-Da Cal, *op. cit*., pàg. 243.

10 Buxó-Dulce de Voltes, María José. *Catálogo de publicaciones de la Mancomunidad y la Generalidad de Cataluña*, Diputación de Barcelona, Barcelona, 1967, pàg. 1-18.

11 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 335-336.

12 Consell de Pedagogia. *El Consell de Pedagogia i la seva obra.* S. l., s. ed., 1918.

13 Mancomunitat de Catalunya. *L'obra realitzada. Anys 1914*-1923, vol. I. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1923, pàg. 55.

14 Galí, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, llibre IV (primera part). Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1986, pàg. 217.

els diputats provincials i parlamentaris catalans i entre els ajuntaments dels caps de partit; els exemplars sobrants es van posar a la venda. La *Revista de la Vida Municipal*, apareguda el gener de 1923, sortia cada mes i la rebien els secretaris municipals de tots els ajuntaments catalans. De la *Crònica Oficial*, el butlletí mensual de la Mancomunitat, se'n van repartir uns 840 exemplars cada mes entre l'octubre de 1920 i el juliol de 1923. La revista pedagògica *Quaderns d'Estudi* va sortir amb una tirada inicial de 4.000 exemplars, 3.000 del quals es van repartir i la resta es van posar a la venda. El desembre de 1918 rebien gratuïtament aquesta revista uns 2.500 mestres públics de Catalunya. El *Butlletí dels Mestres*, aparegut el 1922, es repartia també de franc entre els mestres d'ensenyament primari de Catalunya i les Illes Balears; més endavant es va enviar també a mestres i entitats del País Valencià. Com també passava amb els *Quaderns d'Estudi*, el preu de la subscripció al *Butlletí dels Mestres* era més barat per als subscriptors dels països de parla catalana.[15]

A més de ser la llengua habitual en documents i publicacions, el català va ésser present també de les oposicions de la Mancomunitat. A la majoria d'oposicions, la Mancomunitat va establir com a requisit o com a mèrit, segons els casos, el coneixement oral i escrit del català. Així es va fer en totes les conselleries i departaments i en tota mena de places, des de les d'auxiliar administratiu fins a les de metge, passant per les de majordom, mecanògraf, telefonista, caixer, delineant, professor, enginyer o arquitecte. Així mateix, algunes escoles de la Mancomunitat demanaven als alumnes, com a requisit d'ingrés, saber escriure el català. És el cas, per exemple, de l'Escola d'Agricultura, l'Escola de Bibliotecàries, l'Escola de Directors d'Indústries Mecàniques o l'Escola d'Infermeres.[16]

2 Classes de català

La Mancomunitat va disposar des de 1920 d'un servei d'ensenyament del català: la Càtedra de la Llengua Catalana que havia creat la Diputació de Barcelona el 1912. El titular de la Càtedra va ser, des de la seva creació, Pompeu Fabra. Durant els primers anys la Càtedra va tenir poca activitat. Fabra hi feia quatre hores de classe a la setmana.[17] Entre 1912 i 1919 s'hi van matricular només unes 70 persones.[18] Alexandre Galí diu que la Diputació va obrir la Càtedra i després se'n va desentendre. En primer lloc, no es va ocupar de donar-li una seu pròpia i adequada: inicialment la Càtedra es va establir al recinte de la Universitat de Barcelona, perquè el Palau de la Generalitat estava en obres, i el 1913 va passar a l'Escola de Funcionaris que acabava de crear la Diputació. En segon lloc, la Diputació no es va preocupar d'ampliar la Càtedra amb més professors ni de reservar Fabra per als cursos superiors, destinats als filòlegs.[19] El 1920, en ésser traspassada a la Mancomunitat, la Càtedra es va traslladar a la Universitat Industrial, on hi havia la majoria d'escoles de la Mancomunitat. Això va fer que el nombre d'alumnes augmentés i desbordés la capacitat de la Càtedra. En opinió de Galí, "semblava que [a la Mancomunitat] li dolgués fer despeses pel català i per això quan era indispensable, com en el pla de l'Escola de Bibliotecàries o dels Estudis Normals, obligava els alumnes a assistir a la càtedra d'en Fabra, la panacea universal de l'aprenentatge del català, com si el català que necessitaven les bibliotecàries fos el mateix que necessitaven els mestres o com si en Fabra no tingués una feina pròpia diferent de la de preparar bibliotecàries o mestres primaris".[20]

Com explica Galí, sembla que la Mancomunitat va desatendre l'ensenyament del català a les escoles que va crear. Aquestes escoles van ser l'Escola de Bibliotecàries, l'Escola d'Infermeres, l'Escola d'Alts Estudis Comercials, els Estudis Normals, l'Extensió d'Ensenyament Tècnic i l'Escola d'Indústries de Teixits de Punt de Canet de Mar. A l'Escola d'Infermeres hi havia dues assignatures de caràcter general –"Recapitulació i ampliació de coneixements d'escola primària" i "Ampliació de cultura general"– que incloïen lliçons de català. Als Estudis Normals s'hi impartia un curs obligatori de "Llengua i Literatura Catalanes"; en el curs d'accés a aquest centre hi havia també l'assignatura de català. A l'Escola d'Indústries de Teixits de Punt de Canet de Mar hi havia l'assignatura de "Llenguatge", on els alumnes rebien classes de català, castellà i

15 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 335-341.

16 *Ibid.*, pàg. 331-335.

17 Miracle, Josep. *Pompeu Fabra.* Barcelona: Aymà, 1968, pàg. 466-467.

18 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3402, expedient 8.

19 Galí, *op. cit.*, llibre I, pàg. 128.

20 *Ibid.*, pàg. 129.

alemany[21]. A les altres escoles no hi havia cap curs de català. Galí dirà que a l'Escola de Bibliotecàries "les disciplines que van anar més mal servides foren les de caràcter català (coneixements de llengua, història, literatura, geografia, etc. especials de Catalunya)", i que les alumnes d'aquesta escola el català "l'havien d'aprendre com poguessin."[22]

A part de les escoles que va crear, la Mancomunitat va intervenir en el sosteniment d'altres escoles professionals ja existents. El 1917 es van integrar a la xarxa de la Mancomunitat l'Escola de Teixits de Badalona i les escoles d'arts i oficis de Badalona, Manresa, Mataró, Sabadell, Terrassa i Vilanova i la Geltrú. Només en un d'aquests centres –l'Escola Municipal d'Arts i Oficis de Badalona– hi havia classes de català; en canvi, cinc d'elles feien classes de francès, i una, la de Vilanova i la Geltrú, també en feia de castellà i d'alemany. El 1920 un segon grup de sis escoles professionals van passar a la Mancomunitat. Eren les escoles de belles arts d'Olot, la Bisbal, Llagostera i Puigcerdà i les escoles d'arts i indústries de Sant Feliu de Guíxols i de Palafrugell. En cap d'elles no s'hi ensenyava el català. Cal dir, de totes maneres, que aquestes sis escoles només feien cursos tècnics i professionals.

En resum, entre 1914 i 1923 la Mancomunitat va crear sis escoles i va finançar tretze escoles locals que ja existien. Només en quatre d'aquestes dinou escoles s'hi feien classes de català. El 1920 la Mancomunitat va passar a gestionar setze escoles de la Diputació de Barcelona, entre les quals hi havia l'Escola Professional de la Dona, l'Escola del Treball, l'Escola Montessori, les escoles primàries de la Casa de Maternitat i la Casa de Caritat i l'Escola Catalana d'Art Dramàtic. Nou d'aquestes escoles impartien classes de català. En total, doncs, la Mancomunitat va arribar a gestionar trenta-dues escoles, a tretze de les quals s'hi van fer classes de català.[23]

Alexandre Galí ha criticat l'actitud de la Mancomunitat en relació amb l'ensenyament del català. Galí ha escrit que "la Mancomunitat, seguint en aquest punt la tradició de la Diputació de Barcelona, tenia el costum o bé de negligir les càtedres de català o bé d'estalviar-les quan eren indispensables." En opinió de Galí, "[e]ls homes de la Lliga van procedir en la qüestió de l'ensenyament de la llengua com a perfectes representants del tipus més general dels seus electors. No creien necessari ensenyar el català als catalans, perquè ja el sabien. Ignoraven, o ignoràvem, perquè l'autor d'aquest llibre també hi va posar les mans amb la millor intenció, que l'única ciència que té aguant en el món és la muntada damunt d'una afinada base de cultura feta d'humanitats, entre elles les humanitats de la pròpia llengua."[24] El testimoni de Galí és en realitat un *mea culpa*, perquè precisament ell va ser un dels inspiradors de la política escolar de la Lliga Regionalista, i entre 1916 i 1923 va ocupar el càrrec de secretari del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat.

En descàrrec de la Mancomunitat, però, cal dir que fins el 1923 va concedir cada any una subvenció a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, l'entitat més important entre les que es dedicaven a promoure l'ensenyament en català i del català. El 1922 aquesta entitat mantenia un total de 32 escoles (15 a Barcelona i 17 fora de Barcelona), on l'ensenyament es feia en català i on s'hi ensenyaven llengua, literatura i història catalanes.[25]

3 El mal de les biblioteques

Entre 1918 i 1922 la Mancomunitat va construir vuit biblioteques populars. La llengua predominant entre els llibres d'aquestes biblioteques era el castellà. Coneixem, a través de l'estudi de Teresa Mañà, quina era la proporció de llibres en català en tres de les biblioteques. A la biblioteca d'Olot, el desembre de 1919 hi havia 334 llibres en castellà, 135 en català i 75 en francès. En la mateixa data, a la biblioteca de Sallent hi havia 546 títols en castellà, 161 en català i 368 en francès; aquest alt nombre d'obres en francès s'explica perquè la biblioteca disposava de la col·lecció de literatura francesa "Nouvelle bibliotheque populaire", formada

21 Grau, Josep, *op.cit*, pàg. 362.

22 Galí, *op. cit.*, llibre VIII, pàg. 231.

23 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 364.

24 Galí, *op. cit.*, llibre I, pàg. 128-129.

25 Duran i Solà, Lluís. *Pàtria i escola. L'Associació Protectora de l'Ensenyança* Catalana. Catarroja: Afers, 1997, pàg. 49. Les dades sobre les subvencions es poden consultar a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (lligall 3400, expedient 14; lligall 3745, expedient 28; lligall 3745, expedient 52 i lligall 3740d).

per 322 títols. A la biblioteca del Vendrell, finalment, hi havia, el desembre de 1920, 870 llibres en castellà, 470 en català i 88 francès; aquesta és la biblioteca amb un percentatge més alt de llibres en català (un 32%). A partir de 1920 el nombre de llibres en català va créixer en el conjunt de biblioteques. A la biblioteca de Pineda, inaugurada el 1922, el 39% dels llibres eren en català.[26]

El juny de 1920 el director del Servei de Biblioteques Populars, Jordi Rubió i Balaguer, va presentar un informe al Consell Permanent sobre l'estat de les biblioteques de la Mancomunitat.[27] Gràcies a aquest informe podem conèixer més detalls sobre la presència del català a les cinc biblioteques populars que la Mancomunitat havia creat fins aquell moment. Aquestes biblioteques eren les de Canet de Mar, les Borges Blanques, Olot, Sallent i Valls. Diu Rubió a l'informe que el que més demanen els lectors d'aquestes biblioteques són obres d'escriptors catalans. Explica que a les Borges Blanques hi ha una "insuficiència absoluta" de llibres en català, a Canet de Mar "sols tenen les obres de Verdaguer, de l'Editorial Catalana i alguns volums de la Biblioteca Popular de l'Avenç", i a Olot no hi ha cap obra de Torras i Bages ni tampoc *La Nacionalitat Catalana* de Prat de la Riba, "amb tot i que el seu retrat presideix la sala de conferències". En aquesta mateixa biblioteca, afegeix, hi ha com a únics diccionaris catalans el "Vocabulari Ortogràfic" (es refereix al *Diccionari Ortogràfic* de Pompeu Fabra), i el *Diccionari Aguiló*, al qual qualifica d'"incomplet i no apropiat a la consulta popular". En gairebé totes les biblioteques, diu Rubió, hi falta la *Geografia de Catalunya* de Francesc Carreras Candi.

Rubió afegeix que les biblioteques estan totes "tarades del mateix mal: l'escassíssima representació que hi té la literatura catalana." Explica que a totes les biblioteques "es pot llegir Valle Inclán; en canvi la major part d'elles no tenen les obres d'en Maragall; i a Canet de Mar hi falta l'*Atlàntida*, amb la natural estupefacció dels lectors, que és lo primer que volen llegir de Verdaguer. No cal dir que els poetes de les generacions postmaragallianes hi són del tot oblidats." Rubió es lamenta també que les biblioteques no disposin de totes les obres de la Mancomunitat. Cap de les cinc biblioteques, explica, "té sencera la col·lecció de la Biblioteca Minerva, ni els fullets de propaganda i cultura agrícola de l'Escola d'Agricultura ni els programes o reglaments de les Escoles Tècniques de la Mancomunitat." Finalment, Rubió es queixa que a les seccions infantils de les biblioteques només hi hagi llibres en castellà. Diu que "s'ha d'anar resoltament a nodrir aquesta secció, tot just iniciada, però malauradament sols amb llibres en castellà" i afegeix que els lectors infantils "que freqüenten la biblioteca no hi troben cap llibre de les nostres rondalles tradicionals i, en canvi, se saturen de les aventures extravagants i exòtiques d'esperit de Pinocho o de Pintipolín." Com a solució proposa que "per de prompte" s'adquireixin "els llibres per a infants publicats pels editors barcelonins i les col·leccions de rondalles i jocs tradicionals dels nostres folkloristes, així com els periòdics infantils escrits en català."

Sembla que, després de rebre l'informe, la Mancomunitat va intentar corregir aquesta situació. L'octubre de 1920 va aprovar la compra de sis col·leccions de les obres publicades per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i per les editorials La Revista i Catalana d'Edicions.[28] Un altre informe de 1924, obra també de Rubió i Balaguer, diu que totes les biblioteques rebien gratuïtament les publicacions de la Mancomunitat i l'Institut d'Estudis Catalans, i estaven subscrites a la col·lecció de la Fundació Bernat Metge i a diversos diaris i revistes en català, com ara *La Veu de Catalunya*, *La Publicitat*, *D'ací i d'allà* o *La Revista*.[29]

4 Diputació i Ajuntament

A més de la Mancomunitat, la Lliga Regionalista també va dirigir les dues altres grans institucions del país: la Diputació de Barcelona i l'Ajuntament de Barcelona. A la Diputació la Lliga va ser el partit més votat entre 1907 i 1923, mentre que a l'Ajuntament ho va ser des de 1915 fins a 1923. A totes dues institucions, però, el

26 Mañà, Teresa, *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2005, pàg. 237-251. Una síntesi recent sobre la creació i el funcionament de la xarxa de biblioteques, a Estivill, Assumpció, "Biblioteques i bibliotecàries: dels orígens a la consolidació del projecte de la Mancomunitat", a Albert Balcells (ed.), *La Mancomunitat de Catalunya (1914). Simposi del centenari.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015.pàg. 133-150.

27 L'informe és a l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3735, exp. 2.

28 *Ibid.*

29 *Ibid.*

català hi va tenir menys presència que a la Mancomunitat. Pel que fa a la Diputació, a començament de segle el català s'emprava només, per part d'alguns diputats, a les sessions del ple provincial.[30] A partir de 1907 la Diputació va estar presidida per la Lliga Regionalista, però el català hi va continuar tenint una posició secundària. El 1910, segons el testimoni de Manuel Folguera i Duran, que aleshores era diputat provincial, la Diputació que presidia Prat de la Riba redactava en castellà les actes i acords de les sessions, els dictàmens de les comissions, els informes i comunicats d'ús intern i la correspondència exterior; fins i tot les notes que enviava la presidència als diputats i a altres autoritats estaven escrites en castellà.[31] Per Nicolau d'Olwer, el predomini del castellà a la Diputació es devia a tres factors: al pes de la rutina, a la influència que tenien a la Diputació els partits estatals i a la forta vinculació entre la Diputació i el Govern Civil.[32]

El febrer de 1913 l'Institut d'Estudis Catalans, que havia estat creat per la Diputació el 1907, aprovava la nova ortografia del català, obra de Pompeu Fabra. El mateix dia que es feien públiques les *Normes Ortogràfiques* de Fabra se'n van repartir exemplars a la Diputació. Uns dies més tard Fabra començava a la Diputació una tanda de lliçons sobre les *Normes*, a les quals van assistir la majoria dels empleats de la corporació i diversos diputats provincials.[33] Disposar d'una única normativa ortogràfica va ajudar sens dubte a estendre el català a l'administració provincial.[34] L'efecte de les *Normes*, sumat a un major activisme dels diputats catalanistes, va fer que en els anys següents el català guanyés posicions a la Diputació. El 1918 les actes de les sessions provincials i el butlletí oficial encara es redactaven només en castellà, però el català s'havia convertit ja en la llengua dominant a les sessions, els acords del ple provincial i els documents interns de la Diputació.[35] En aquests moments el català era també la llengua emprada habitualment a les escoles tècniques de la Diputació. L'Escola Superior d'Agricultura va ser la primera que va adoptar el català com a llengua d'ensenyament, el 1910.[36] El 1913 va fer el mateix l'Escola del Treball. Segons que explica Alexandre Galí, l'exemple de l'Escola del Treball es va estendre "de la manera més natural del món, sense el més petit forceig [sic]. Des d'aleshores el català va ésser la llengua vehicular a totes les escoles de la Diputació i de la Mancomunitat".[37] Un altre organisme de la Diputació, el Consell d'Investigació Pedagògica, creat el 1913, ho feia tot en català: les actes de les sessions, els expedients i les publicacions. El català va ser també la llengua habitual a les escoles primàries creades pel Consell d'Investigació i a la resta d'activitats d'aquest organisme, com ara l'Escola d'Estiu per a mestres, els cursos Montessori i els Cursos Monogràfics i d'Intercanvi.

A l'Ajuntament de Barcelona, segons un testimoni de 1910, el català era utilitzat per la majoria de regidors a les sessions municipals, "sense que s'hi senti parlar en castellà més que als que no son fills de Catalunya."[38] En tots els altres àmbits de la vida municipal, però, predominava el castellà. Aquesta era la llengua utilitzada a les comissions municipals, les actes de les sessions, la documentació interna, la correspondència, la retolació i la majoria de publicacions.[39] El maig de 1923 l'editorial del diari *La Publicitat* es queixava de la castellanització de l'Ajuntament: "Anant pel món veiem cada dia rètols de diversos vehicles municipals que no estan escrits en la nostra llengua; veiem rètols de carrers, posats fa quatre dies, posats ahir, a mig posar, que tampoc estan en la nostra llengua; del paperam de les oficines només una part mínima és escrit en

30 Segons Joan Ventosa i Calvell, el primer a parlar en català a les sessions de la Diputació fou el regionalista Josep Bertran i Musitu el 1903 (Ventosa i Calvell, Joan, "El moment actual de Catalunya", *La Veu de Catalunya*, 24-VII-1923). Manuel Folguera i Duran, però, afirma que el català es va començar a utilitzar a les sessions el 1907, de la mà dels diputats Jaume Cruells, republicà, i Jaume Brutau, regionalista; posteriorment, diu Folguera, "aquest ús havia continuat, a voluntat dels oradors, com una simple tolerància." (Folguera i Duran, Manuel, *Una flama de la meva vida (memòries)*. Sabadell: Nova Biblioteca Sabadellenca, 1996, pàg. 183).

31 Folguera, *op. cit.*, pàg. 187.

32 Nicolau d'Olwer, Lluís, "L'ús del català a les corporacions populars de Barcelona", *Revista de Nostra Parla*, núm. 4 (1918), pàg. 12-13.

33 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 203. Un resum actualitzat del procés d'aprovació de les normes, a Massot i Muntaner, Josep, "La Mancomunitat i la normalització lingüística", a Albert Balcells (ed.), *La Mancomunitat de Catalunya (1914). Simposi del centenari.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015, ps. 117-131.

34 Això és el que va succeir a la Mancomunitat, tal com s'explica a Ginebra, Jordi, "El paper de la Mancomunitat en la codificació de la llengua catalana", a Josep M. Roig Rosich (coord.), *La Mancomunitat...*, pàg. 133-141.

35 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 254-255.

36 Folguera, *op. cit.*, pàg. 192-193.

37 Galí, *op. cit.*, llibre IV (segona part), pàg. 181.

38 "Per Catalunya", *La Veu de Catalunya*, 27-I-1910.

39 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 322-323.

català."[40] Una excepció en aquest sentit va ser la Comissió de Cultura de l'Ajuntament, creada el 1916, que redactava tota la seva documentació en català, excepte els dictàmens.[41] Una altra excepció eren les escoles municipals, on la llengua d'ensenyament era el català. Aquestes escoles eren l'Escola de Cecs, Sordmuts i Deficients, l'Escola del Bosc, l'Escola del Patronat Domènech, l'Escola del Mar, l'Escola del Bosc del Guinardó i les dues escoles Montessori. Als grups escolars Baixeras i La Farigola, inaugurats el 1922 i gestionats conjuntament per l'Ajuntament i l'Estat a través del Patronat Escolar de Barcelona, la majoria de les classes es feien també en català.[42]

5 Atacs i contraatacs

Galí, ho acabem de veure, va escriure que la catalanització de les escoles de la Diputació es va portar a terme "sense el menor forceig". El mateix es podria dir del conjunt de l'administració de la Mancomunitat. Ningú, ni dins ni fora de Catalunya, no es va oposar a l'extensió del català a la Mancomunitat. Tots els partits catalans, fins i tot els partits dinàstics i el Partit Radical, van defensar o com a mínim acceptar que el català hi fos la llengua predominant. Els governs espanyols, per la seva part, tampoc no van posar obstacles a la política lingüística de la Mancomunitat. El 1902 el govern del Comte de Romanones havia intentat prohibir que a l'escola es fes servir el català, però s'havia hagut de fer enrere a causa de l'oposició que aquesta mesura havia suscitat a Catalunya.[43] Després d'aquest intent, i fins el 1923, els successius governs espanyols van optar, en relació amb el català, per una prudent resistència passiva. Van abandonar els atacs directes contra els espais ocupats pel català, com ara l'escola, l'Església o les administracions provincial o mancomunal, i es van limitar a protegir els àmbits on el castellà era la llengua més utilitzada, com ara l'administració de justícia o la universitat.

Una nota discordant en aquesta clima de "pau lingüística" entre l'estat espanyol i el catalanisme va ser la protesta de la Reial Acadèmia Espanyola contra l'ús oficial de les llengües no castellanes. En un missatge que va fer públic el 26 de gener de 1916 i que anava signat pel seu president, el polític conservador Antoni Maura, l'Acadèmia denunciava que "*en muchos lugares de esta Monarquía*" existien "*centros oficiales donde se prescinde en absoluto del castellano, no se exige la traducción de aquellos documentos que se presentan escritos en el dialecto de la región o provincia, los acuerdos de sus corporaciones y los bandos de las autoridades locales se redactan en igual forma, y hasta acontece que en gran número de escuelas está proscrito el idioma nacional o se enseña como si fuese lengua extranjera*". El missatge no es referia en cap moment a Catalunya, però era evident que estava motivat per l'ús del català per part de la Mancomunitat i les diputacions i ajuntaments catalans.[44]

L'endemà que es fes públic aquest missatge, el Consell Permanent de la Mancomunitat va enviar un telegrama al president del govern i cap del Partit Liberal, el comte de Romanones. El telegrama assegurava que la comunicació de l'Acadèmia havia causat una "*profunda alarma*" a Catalunya i demanava a Romanones "*que no se altere el derecho sacratísimo a usar las lenguas de las diferentes regiones, llevando el problema, que no es de gramática ni de academia, sino de Derecho público, al seno de la representación nacional.*" Romanones va contestar pocs dies després amb un altre telegrama que volia tranquil·litzar la Mancomunitat. Deia Romanones que el govern garantiria "[el] *uso en las escuelas de idiomas o dialectos regionales, idiomas o dialectos que contribuyen al conjunto de las manifestaciones de la vida española, formando, como declara la Academia, la grandeza de la patria.*"[45]

40 "La catalanització del carrer", *La Publicitat*, 2-V-1923, pàg. 1. Mesos després aquest mateix diari publicava la carta d'un lector que es queixava que tots els impresos que rebia de l'Ajuntament (avisos, impostos, recàrrecs, etc.) estaven escrits en castellà. (*La Publicitat*, 4-IX-1923).

41 Nicolau, "L'ús del català...", pàg. 13.

42 Sobre l'obra del Patronat Escolar, vegeu Domènech, Salvador, *Manuel Ainaud i la tasca pedagògica de l'Ajuntament de Barcelona.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995, pàg. 267-349.

43 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 130-153.

44 El mateix Antoni Maura va confirmar mesos després, en una intervenció al Congrés dels Diputats, que l'objectiu principal del missatge era denunciar la política lingüística de les institucions catalanes. (*Diario de Sesiones [del] Congreso de los Diputados,* núm. 40, 30-VI-1916, pàg. 996-997).

45 Grau, Josep , *op. cit.*, pàg. 266.

Tres mesos després, la Mancomunitat va enviar a Romanones una altra resposta, més detallada, al missatge de l'Acadèmia. Era un text de deu pàgines titulat *Missatge del Consell Permanent en defensa dels drets de la llengua catalana*. El va escriure Prat de la Riba i anava signat pels vuit membres del Consell Permanent. El missatge recordava que la llengua catalana s'estenia "des de Salces (França) fins a Alacant i Balears" i que, després de "quatres segles de pressió política i cultural", tornava a ser llengua de ciència i de cultura i tenia al seu costat "la voluntat dels ciutadans, que, en el Dret públic modern, és la llei suprema." En nom d'aquesta voluntat, els signants sol·licitaven que el català fos proclamat oficial "en tota la vida interior de Catalunya". El missatge afegia que en aquell moment el dret a l'oficialitat de la pròpia llengua figurava en la nòmina dels drets democràtics, al costat del dret al sufragi i la igualtat civil, i posava els exemples d'estats plurilingües com Bèlgica o Àustria-Hongria.[46] El 18 de maig el sots-secretari de Romanones va contestar a la Mancomunitat que estudiarien el missatge al proper consell de ministres. En els dies següents, però, el govern espanyol no es va pronunciar sobre l'oficialitat del català.[47]

Davant del silenci del govern, la Lliga Regionalista va decidir portar la qüestió al Congrés dels Diputats. Els diputats regionalistes, amb Francesc Cambó al capdavant, van demanar al Congrés que la llengua catalana es pogués fer servir a l'administració, als tribunals de justícia, als documents notarials i a l'ensenyament, i que els funcionaris destinats a Catalunya haguessin d'acreditar que entenien el català parlat i escrit.[48] La proposició regionalista, posada a votació el 8 de juliol, va ser derrotada per 121 vots contra 13. La majoria de vots negatius eren de diputats del Partit Liberal. Van votar-hi a favor 11 diputats catalans, un de valencià i un de basc; els diputats del Partit Conservador, que cercaven l'entesa amb la Lliga contra els liberals, van sortir de l'hemicicle per no haver de votar en contra de la proposició. Aquesta derrota, però, no va afectar la presència del català en els àmbits oficials. Les institucions catalanes van continuar fent servir el català a l'administració, les publicacions i les escoles, sense que les autoritats estatals hi oposessin cap resistència significativa. El 1918 Francesc Culí i Verdaguer va escriure que "sense obtenir cap declaració de l'Estat i amb la contra d'aquest, la Mancomunitat quietament ha lograt establir l'oficialitat del català en tots els seus serveis".[49] En efecte, el català va gaudir en aquests anys d'una mena d'"oficialitat de fet": no va ser mai declarat oficial, però això no va impedir que es convertís en pràcticament l'única llengua utilitzada a la Mancomunitat i que guanyés terreny a la Diputació de Barcelona i, en menor mesura, a l'Ajuntament de Barcelona.

6 Topades amb l'estat

Tot i que, com hem vist, aquests van ser uns anys de pau lingüística, l'ús del català per part de la Mancomunitat va provocar alguns incidents amb l'administració de l'estat. El juny de 1918 el director general de Correus i Telègrafs, Francisco de Paula Arrillaga, va enviar una carta al president de la Mancomunitat Josep Puig i Cadafalch demanant-li que la Mancomunitat publiqués en castellà les seves llistes d'abonats al servei telefònic. Aquestes llistes, que fins aleshores la Mancomunitat havia publicat en català, contenien els noms i les professions dels abonats i unes instruccions d'ús de la xarxa telefònica. A la carta, Arrillaga deia que calia publicar les llistes en castellà "*no solo porqué el catalán puede ser desconocido por muchos de estos abonados, sinó también porqué el idioma oficial es el castellano*", i instava la Mancomunitat a "*adoptar las medidas convenientes y dar las órdenes oportunas, para que en lo sucesivo sean impresas en castellano.*"[50] Cal recordar que, en contra del que deia Arrillaga, el castellà no era la llengua oficial de l'estat espanyol. Ni

46 Mancomunitat de Catalunya, *Missatge del Consell Permanent en defensa dels drets de la llengua catalana.* Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1916, pàg. 5-10. El Consell Permanent va acordar fer un "abundós tiratge" del missatge i editar-ne una versió en castellà per difondre'l per tota Espanya (Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3746, expedient 5). La història de la reivindicació de l'oficialitat del català, a Escribano, Daniel, "La introducció del concepte de llengua oficial en el llenguatge polític espanyol (1881-1928)", *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 24 (2014), pàg. 346-360.

47 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3746, expedient 5. El relat de tot l'incident de la Reial Acadèmia Espanyola a Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 263-272. Sobre el paper de l'Acadèmia com a instrument de castellanització, vegeu el detallat estudi de Senz, Sílvia, "Una, grande y (esencialmente) uniforme. La RAE en la conformación y expansión de la 'lengua común'", a Sílvia Senz i Montserrat Alberte (eds.). *El dardo en la Academia. Esencia y vigencia de las academias de la lengua española,* vol. II. Barcelona: Melusina, 2011, pàg. 65-149.

48 *Diario de Sesiones [del] Congreso de los Diputados*, núm. 47, 8-VII-1916, pàg. 1208-1216.

49 Culí i Verdaguer, Francesc, "La llengua catalana a l'escola", *Nostra Parla. Agrupament de Balears, Catalans, Rossellonesos i Valencians*, núm. 4 (1918), pàg. 18.

50 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3185, expedient 95.

la Constitució de 1876, vigent en aquell moment, ni cap altra llei o decret establien que l'estat tingués una llengua oficial. El castellà no va ser declarat llengua oficial fins a la Segona República.[51]

Puig i Cadafalch va portar la carta d'Arrillaga al Consell Permanent de la Mancomunitat. El Consell va prendre nota del to "injustament dispositiu" de la carta i va acordar presentar una protesta al ministre de Governació, Manuel García Prieto. Puig, que va ser qui va escriure la carta de protesta, devia saber que el ministre donaria la raó a la Mancomunitat, perquè en aquell moment hi havia al govern espanyol dos ministres regionalistes –Francesc Cambó i Joan Ventosa i Calvell–, i era impensable que un afer com aquell pogués posar en perill el govern. Segurament per això Puig va redactar la carta en un to amable. Puig deia a la carta que la Mancomunitat "*en todas sus deliberaciones y publicaciones ha venido constantemente haciendo uso de la lengua catalana, salvo cuando ha de dirigirse al Gobierno.*" Es tractava, afegia, d'un fet "*natural y lógico, hijo de la labor de dignificación del idioma nativo emprendida por voluntad unánime de los noventa y seis diputados que vinieron a formar la Mancomunidad de Cataluña*". Puig destacava també que l'ús del català "*no ha sido durante los cuatro años que lleva de existencia la Mancomunidad objeto de la más insignificante queja ni protesta*". Finalment, deia al ministre que si les indicacions del director de Correus i Telègrafs fossin simples suggeriments que "*no tienen otro alcance que el de una invitación*", la Mancomunitat donaria l'afer per tancat. Però si per contra es tractés d'una "*orden administrativa, de carácter político*", caldria que el ministre cridés l'atenció al director general "*acerca de la incompetencia con que ha dado la orden referida*" i dictés una disposició declarant que els acords de la Mancomunitat només podien ser revocats pel ministre de Governació.[52]

García Prieto va contestar dues setmanes després. Pressionat potser pels ministres regionalistes, reconeixia a la seva carta que el marc legal existent no obligava la Mancomunitat a publicar les llistes en castellà. Segons que va dir el ministre, "*en el orden rigurosamente legal no caben hoy determinaciones por mi parte, pues ni existe resolución propiamente dicha de autoridad competente, ni tampoco un recurso entablado en forma que autorizara la intervención de este Ministerio"*[53] Després de rebre l'aval de García Prieto, la Mancomunitat va continuar traient les llistes només en català.

El desembre de 1918 es va produir un altre incident similar, motivat en aquest cas per un projecte d'obres que la Mancomunitat havia enviat al Ministeri d'Obres Públiques. L'enginyer en cap d'aquest ministeri, Blas Sorribas Bastarán, va escriure a Puig i Cadafalch per demanar-li que li tornessin a enviar, per a poder-lo tramitar, un dels documents del projecte que "*sin duda por error está redactado en catalán*". Puig no va contestar fins al cap de set mesos. A la seva carta, el president de la Mancomunitat informava Sorribas que accedia a enviar el document en castellà, però li recordava també que el català era la llengua habitual de la Mancomunitat i, en un to cordial, li demanava que en endavant acceptés els documents escrits en català. Deia Puig: "*No obstante he de hacer notar a Ud. que hoy es ya excepcional el tratarnos de esta forma. El Gobierno admite los documentos de crédito de la Mancomunidad en catalán; la Bolsa los cotiza y el Banco de España los descuenta. En catalán estan nuestros documentos públicos. Excepcionalmente la Jefatura de Obras nos obliga a esas fórmulas, si Ud. quiere oficialísimas, pero molestas. Yo desearia que pusiese Ud. un poco de su amor a Cataluña, en suavizar tales asperezas, en la seguridad de ser correspondido.*"[54] No tinc constància que Sorribas tornés contesta a Puig.

Val la pena ressenyar encara un darrer incident que va tenir com a protagonista el governador civil de Barcelona, Julio de Ardanaz. En prendre possessió del seu càrrec, el novembre 1922, Ardanaz va enviar un telegrama de salutació al president de la Mancomunitat. Puig i Cadafalch va contestar amb un altre telegrama escrit en català. El governador civil va retornar aquest telegrama a Puig, acompanyat d'un ofici on li demanava que "*se sirva reproducirlo en lengua castellana, que considero es la que corresponde usar*

51 Brumme, Jenny, "Las regulaciones legales de la lengua (del español y las otras lenguas de España y América", a Rafael Cano (coord.). *Historia de la lengua española.* Barcelona: Ariel, 2004, pàg. 946-948. És cert, d'altra banda, que la legislació espanyola d'aquest període solia referir-se al castellà com a llengua oficial o "*lengua nacional*". Per exemple, el reial decret de 1902 d'ensenyament en castellà parlava dels mestres que utilitzaven un "*idioma distinto del oficial*" i dels llibres de doctrina cristiana escrits en el "*idioma nacional*". (Escribano, Daniel. "Anàlisi sociològica del règim d'oficialitat lingüística al domini territorial meridional de la llengua catalana durant la Segona República Espanyola (1931-1938)", tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2015, pàg. 22-23).

52 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3185, expedient 95.

53 L'afer de les llistes telefòniques, a Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 366-370.

54 A l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3368, expedient 31.

por esa Excma. Mancomunidad en los escritos oficiales dirigidos a mi Autoridad." L'endemà d'haver rebut l'ofici, el Consell Permanent de la Mancomunitat va acordar manifestar el seu disgust pel que considerava una ofensa al seu president i a la llengua catalana.[55] *La Veu de Catalunya*, el diari de la Lliga, va escriure que "no tindrà el senyor Ardanaz ocasió de repetir-ho", donant a entendre que la Mancomunitat s'abstindria d'enviar cap altra salutació, ni en castellà ni en català, al governador.[56] No he pogut trobar, ni a la documentació de la Mancomunitat ni a la premsa catalanista, cap evidència que la Mancomunitat tornés a enviar el telegrama en castellà. Deu mesos més tard, en el seu discurs presidencial a l'Assemblea de la Mancomunitat, el 29 d'agost de 1923, Puig i Cadafalch es referirà a la topada amb el governador amb aquestes paraules: "Una salutació cortesa, en llengua catalana, ens és tirada a la cara com si la nostra baixesa fos tal que el parlar amb la pròpia llengua fos ja blasfèmia o insult".[57] Dues setmanes després d'aquest discurs, el capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera, es pronunciava contra el govern. Començava un nou període, l'últim, de la història de la Mancomunitat.

7 Llengua de poble vençut

El cop d'estat de Primo de Rivera del 13 de setembre de 1923 es va imposar arreu d'Espanya sense resistència. Tres dies després es formava, per reial decret, un Directori militar presidit per Primo. Els dirigents de la Lliga Regionalista, tot i que no van participar en la preparació del cop, van acollir favorablement el nou règim. El dia mateix del cop, Puig i Cadafalch va presentar a Primo un text amb diverses peticions. El text deia que si Primo seguia una política respectuosa amb el catalanisme, tindria el suport de la Lliga. La resta de partits catalans van mantenir una posició semblant a la de la Lliga. Ho prova el fet que el 17 de setembre el Consell de la Mancomunitat va aprovar el document presentat per Puig a Primo; tots els membres del Consell, fins i tot els republicans, s'hi van adherir.[58]

Els partits catalans confiaven que Primo de Rivera respectaria, o fins i tot ampliaria, les atribucions de la Mancomunitat. Aviat van veure, però, que estaven equivocats. Només cinc dies després del cop d'estat, Primo va publicar un decret de "*medidas y sanciones contra el separatismo*". El decret prohibia l'ús de la bandera catalana en edificis públics i, pel que fa a llengua, establia que "*en los actos oficiales de carácter nacional o internacional no podrá usarse por las personas investidas de autoridad otro idioma que el castellano, que es el oficial del Estado español, sin que esta prohibición alcance a la vida interna de las corporaciones de carácter local o regional, obligadas, no obstante, a llevar en castellano los libros oficiales de Registros"*. D'aquesta manera Primo desmentia les seves anteriors manifestacions favorables al regionalisme i a l'ús públic del català, i iniciava una política castellanista –és a dir, favorable al predomini del castellà en els àmbits oficials– que s'aniria accentuant els mesos següents.

El 20 de setembre, dos dies després de la publicació del decret, Puig va escriure una carta a Primo queixant-se, entre altres coses, que s'hagués prohibit que "*nuestra lengua sea honrada por la autoridad. Lengua de pueblo vencido, podrá ser hablada por el bajo pueblo, jamás ennoblecida por el poder en funciones de tal.*" Primo, en una altra carta, va contestar a Puig que l'ús oficial del català havia estat prohibit perquè anava en detriment de la presència del castellà, que segons ell era el símbol de la unitat política d'Espanya.[59]

El 25 de setembre era el Consell de la Mancomunitat qui acordava enviar un missatge de protesta, adreçat en aquest cas al rei Alfons XIII. El missatge, que no devia rebre resposta, es lamentava que "*la lengua catalana, la lengua de nuestros grandes autores medioevales y modernos, la de la vieja cancillería de nuestros condes y de nuestros reyes, la que hablan en sus diversas modalidades más de cuatro millores de vuestros súbditos, ha visto disminuir el círculo ya limitado de su uso, por la prohibición de emplearla en los actos oficiales de carácter nacional é internacional*", i afegia que "*no hay ni puede haber injuria, afrenta ni menosprecio a*

55 Grau, Josep, *op. cit*., pàg. 394.

56 "L'ús del català", *La Veu de Catalunya,* 24-XI-1922. També sobre aquest episodi, Rovira i Virgili, Antoni, "La bufetada del governador"*, La Publicitat,* 24-XI-1922.

57 Balcells *et al*., *op. cit*., pàg. 552.

58 *Ibid.*, pàg. 219-220.

59 *Ibid.*, pàg. 222-224.

la bandera española y al idioma español, en la ostentación de la bandera catalana y en el uso del idioma catalán, egregios legados de los siglos, tesoro espiritual del patrimonio de nuestro pueblo".[60]

Malgrat les queixes que arribaven des de Catalunya, el Directori no va aturar les mesures castellanitzadores. La prescripció del castellà havia començat ja el 19 de setembre, l'endemà que fos publicat el decret. Aquest dia el governador civil de Barcelona, el general Carlos Losada, va ordenar a l'Ajuntament de Barcelona, la Diputació de Barcelona i la Mancomunitat que al costat dels rètols en català de carrers, carreteres i altres llocs públics hi col·loquessin cartells de la mateixa mida escrits en castellà. Cal dir que era una ordre completament arbitrària, perquè el decret del 18 de setembre només obligava a emprar el castellà en els actes oficials i en la documentació interna de les corporacions. Per la seva part, el nou alcalde de Barcelona, el tinent coronel Fernando Álvarez de la Campa, va castellanitzar completament l'Ajuntament. Va ordenar que a la documentació, la retolació i les escoles municipals es fes servir només el castellà. El 20 de setembre la *Gaceta Municipal*, que durant el darrer any s'havia publicat en català, va tornar a sortir en castellà. El mateix va passar amb la resta de publicacions de l'Ajuntament. Álvarez de la Campa fins i tot va prohibir que a les dependències de l'Ajuntament els funcionaris i càrrecs municipals parlessin en català. Durant les setmanes següents es van aplicar mesures similars als ajuntaments d'arreu del país.[61]

Aviat el Directori va passar dels atacs a la llengua a la repressió del catalanisme. A mitjan desembre van ser destituïts els alcaldes de Sabadell i de Terrassa, acusats de separatisme. Durant tot els mes de desembre es van produir detencions d'exalcaldes i exregidors, i van ser clausurats una vuitantena de centres, ateneus i casals catalanistes.[62] Davant l'hostilitat mostrada pel nou règim, el 24 de desembre Puig i Cadafalch va decidir abandonar provisionalment la presidència de la Mancomunitat i traslladar-se a França, en un gest que preludiava la fi de la Mancomunitat democràtica. El seu lloc el va ocupar el regionalista Jaume Estapé.

8 Final d'una època

Després del cop d'estat, i a diferència del que va passar a l'Ajuntament de Barcelona, la Mancomunitat va seguir governada durant uns mesos per la Lliga Regionalista; concretament, fins el gener de 1924. Això no va evitar, però, que s'hi anés implantant el castellà. En compliment del que establia el decret del 18 de setembre, les actes del Consell de la Mancomunitat es van redactar en castellà, tot i que fins al gener de 1924 se'n va fer també una còpia en català. Les actes del Consell de Pedagogia, en canvi, es van escriure de bon principi en castellà.[63] Algunes de les escoles de la Mancomunitat van adoptar el castellà a les seves publicacions. És el cas de l'Extensió d'Ensenyament Tècnic, que va publicar dos llibres de text en castellà, un el novembre de 1923 i l'altre el desembre.[64]

El canvi de llengua va afectar tots els departaments de la Mancomunitat. Sabem què va succeir, per exemple, al Servei de Telèfons. En un informe datat l'1 d'octubre, el sots-director d'aquest servei explicava que a Blanes el sergent de la guàrdia civil havia ordenat que a la central telèfonica de la Mancomunitat s'hi col·loqués el cartell de "Teléfonos", al costat del cartell existent, que deia "Telèfons". Una situació similar, continuava l'informe, s'havia produït a la població de la Riba. En aquest cas, però, no es podia col·locar un cartell en castellà, perquè el cartell en català era tan gran que ocupava tot l'espai disponible a la façana de la central; l'única solució possible, deia l'informe, era "alçar un altre pis i col·locar-ho a sobre." Respecte de la resta de centrals de la Mancomunitat, l'informe proposava la següent solució provisional: "Com són molts els rètols en català que aquesta secció té instal·lats a les seves centrals i estacions, el Sr. Director [de la secció de telèfons], a fi d'evitar despeses inútils, proposa substituir la "S" de "Telefons" per una "O" feta en paper i pegada [sic] en el lloc corresponent del rètol. D'aquesta manera es compliria el que està manat i potser l'acció del temps coincidiria amb noves disposicions que sobre el particular podrien venir."[65]

60 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 414.

61 Roig Rosich, Josep Maria, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió* cultural. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, ps. 207, 213-215 i 224-225.

62 Balcells et al., *op. cit*., pàg. 228.

63 Grau, Josep Grau, *op. cit.*, pàg. 416.

64 *Ibid.*, pàg. 348.

65 A l'Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3186, expedient 46.

En altres dependències de la Mancomunitat, els rètols en castellà van trigar a arribar. Això va provocar un incident amb el rei i Primo de Rivera. Al final de setembre de 1923 la comissió de l'Exposició del Moble de Montjuïc havia instat la Mancomunitat a col·locar rètols en castellà al costat dels rètols en català que hi havia a l'exposició. Un mes després, però, els rètols en castellà encara no havien estat col·locats. El 2 de desembre el rei Alfons XIII i Primo de Rivera van visitar l'exposició. En veure els rètols en català, el rei es va enutjar i, segons el diari *El Sol*, va dir a Puig i Cadafalch que "*cuidara mucho de que no faltaran al lado de los letreros escritos en catalán otros escritos en castellano*"; el rei va afegir que sobre aquesta qüestió "*no podía admitir ninguna discusión*". Segons la versió de la revista *Ressorgiment*, editada per la colònia catalana de Buenos Aires, el rei va reaccionar dient "*¿Qué significa esto? ¿Acaso no estamos en España?*", i va advertir el ministre de Governació, Martínez Anido: "*Te hago responsable de que no vuelva a ocurrir esto; y que se acabe de una vez para siempre la vergüenza de que en España no se escriba ni hable el español.*"[66]

El 13 de gener de 1924 es publicava el reial decret que dissolia les diputacions provincials de tota Espanya, excepte les del País Basc i Navarra. El decret afectava també la Mancomunitat, que estava formada pels diputats de les quatre diputacions catalanes. En cessar en els seus càrrecs, els consellers de la Mancomunitat van fer públic un comunicat on deien: "Sols cedint a un acte de força abandonem els llocs que ocupàvem per mandat exprés del poble de Catalunya. En som trets perquè hem estimat massa la nostra terra". El nou president interí de la Mancomunitat, el general Carlos Losada, va enviar el 18 de gener una nota al Consell de Pedagogia ordenant que "*las enseñanzas en las Escuelas y centros de cultura que de esa Excma. Corporación dependen, se den en idioma castellano.*"[67] Pocs dies després Losada va imposar l'ús exclusiu del castellà en tots els actes de la Mancomunitat i va ordenar que els rètols en català fossin substituïts o duplicats en castellà.[68]

El 30 de gener els diputats provincials designats pel govern de Primo van elegir Alfons Sala nou president de la Mancomunitat. Al discurs inaugural, Sala va explicar que les disposicions del Directori en matèria de llengua escolar s'havien de complir "*no a la fuerza, sino por convencimiento*", i defensà l'ensenyament en castellà "*para que los alumnos tengan conocimiento de esta lengua en las relaciones que indudablemente habrán de tener con los otros pueblos y a fin de que no sean cerradas las puertas de la cultura a los estudiantes de fuera de Cataluña que vienen aquí en busca de medios para ilustrar su inteligencia y educar sus cualidades morales.*"[69]

En els mesos següents Alfons Sala va intentar mantenir un tímid regionalisme, però això no va impedir que la castellanització continués. La nova Mancomunitat, per exemple, va decidir que els llibres que enviava als centres catalans d'Amèrica havien d'estar escrits en castellà.[70] Així mateix, el català va deixar de ser un requisit per treballar a la Mancomunitat.[71] Al final de febrer de 1924, en un acte que simbolitza el final d'una època, el rètol que hi havia a l'entrada de la seu de la Mancomunitat, i que deia "Palau de la Generalitat", va ser substituït per un altre que deia "*Diputación Provincial*".[72] La Mancomunitat va ser finalment dissolta per la dictadura l'any 1925. Sis anys després, amb la Generalitat republicana, el català tornarà a convertir-se en llengua d'administració i de govern. Però serà ja en un altre context i amb uns altres protagonistes.[73]

66 Roig Rosich, *La Dictadura...*, pàg. 178.

67 Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 3739.

68 Roig Rosich, *La Dictadura...*, pàg. 109. En alguns àmbits la retolació monolingüe en català va subsistir encara uns mesos. A començament de maig de 1924 el Consell de la Mancomunitat va acordar que al costat dels rètols en català s'hi col·loquessin "en el plazo más breve posible" els equivalents en castellà. El motiu d'aquest acord era que Alfons Sala havia visitat la Universitat Industrial i havia vist que "*a pesar de lo que él tiene dispuesto sobre el particular, muchos rótulos continuan redactados exclusivamente en catalán*" (Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona, lligall 2809, expedient 105).

69 Grau, Josep, *op. cit.*, pàg. 420.

70 *Ibid.*, pàg. 421.

71 *Ibid.*, pàg. 334. Per posar un exemple, en el concurs que va convocar la Mancomunitat el juny de 1924 per a proveir la plaça de metge-director del Manicomi de Salt ja no hi ha cap referència al coneixement del català.

72Roig Rosich. *La Dictadura...*, pàg. 113.

73 La legislació lingüística a la Segona República, a Pla Boix, Anna Maria, "L'ordenació de la qüestió lingüística a Catalunya de 1892 a 1936: el procés de reconeixement de l'estatut d'oficialitat del català", *Revista de Llengua i Dret* [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d'Administració Pública de Catalunya], núm. 43 (2005), pàg. 195-208, i a Nadal Badal, Oriol, "Cooficialitat i bilingüisme a la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)", *Revista de Llengua i Dret*, [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d'Administració Pública de Catalunya], núm. 19 (1993), pàg. 130-141. Per una anàlisi de les continuïtats entre la Mancomunitat i la Generalitat republicana, vegeu Martín i Berbois, Josep Lluís, "La

Bibliografia

Balcells, Albert; Pujol, Enric; Sabater, Jordi. *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Proa, 1996.

Balcells, Albert (ed.). *La Mancomunitat de Catalunya (1914). Simposi del centenari.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015.

Brumme, Jenny. "Las regulaciones legales de la lengua (del español y las otras lenguas de España y América)", a Cano, Rafael. (coord.), *Historia de la lengua española.* Barcelona: Ariel, 2004.

Buxó-Dulce de Voltes, María José. *Catálogo de publicaciones de la Mancomunidad y la Generalidad de Cataluña*, Diputación de Barcelona, Barcelona, 1967.

Consell de Pedagogia, *El Consell de Pedagogia i la seva obra.* S.l., s.ed., 1918.

Culí i Verdaguer, Francesc. "La llengua catalana a l'escola", *Nostra Parla. Agrupament de Balears, Catalans, Rossellonesos i Valencians*, núm. 4 (1918).

Diario de Sesiones [del] Congreso de los Diputados, núm. 47, 8-VII-1916.

Domènech, Salvador. *Manuel Ainaud i la tasca pedagògica de l'Ajuntament de Barcelona.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

Duran i Solà, Lluís. *Pàtria i escola. L'Associació Protectora de l'Ensenyança* Catalana. Catarroja: Afers, 1997.

"El gobierno y la lengua catalana. Anacronismos curiosos", *La Publicidad*, 10-VII-1918.

Escribano, Daniel. "La introducció del concepte de llengua oficial en el llenguatge polític espanyol (1881-1928)", *Treballs de Sociolingüística Catalana*, núm. 24 (2014).

Escribano, Daniel. "Anàlisi sociològica del règim d'oficialitat lingüística al domini territorial meridional de la llengua catalana durant la Segona República Espanyola (1931-1938)", tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, 2015.

Estivill, Assumpció. "Biblioteques i bibliotecàries: dels orígens a la consolidació del projecte de la Mancomunitat", a Balcells, Albert (ed.). *La Mancomunitat de Catalunya (1914). Simposi del centenari.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015.

Ferrando Francés, Antoni; Nicolás Amorós, Miquel. *Història de la llengua* catalana. Barcelona: Editorial UOC, 2011.

Folguera i Duran, Manuel. *Una flama de la meva vida (memòries)*. Sabadell: Nova Biblioteca Sabadellenca, 1996.

Galí, Alexandre. *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*, llibres I, IV i VIII. Barcelona: Fundació Alexandre Galí, 1986.

Grau, Josep. *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.

Ginebra, Jordi. "El paper de la Mancomunitat en la codificació de la llengua catalana", a Roig Rosich, Josep M. (coord.). *La Mancomunitat de Catalunya: un primer pas.* Barcelona: Fundació Revista de Catalunya, 2014.

"L'ús del català", *La Veu de Catalunya,* 24-XI-1922.

influència general de la Mancomunitat a la Generalitat de Catalunya durant la Segona República", a Roig Rosich, Josep M. (coord.). *La Mancomunitat de Catalunya*..., pàg. 245-255.

"La catalanització del carrer", *La Publicitat*, 2-V-1923.

Mancomunitat de Catalunya. *Missatge del Consell Permanent en defensa dels drets de la llengua catalana.* Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1916.

Mancomunitat de Catalunya. *L'obra realitzada. Anys 1914*-1923, vol. I. Barcelona: Impremta de la Casa de la Caritat, 1923.

Mañà, Teresa. *Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925)*, tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2005.

Martín i Berbois, Josep Lluís. "La influència general de la Mancomunitat a la Generalitat de Catalunya durant la Segona República", a Roig Rosich, Josep M. (coord.). *La Mancomunitat de Catalunya: un primer pas*. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya, 2015.

Massot i Muntaner, Josep. "La Mancomunitat i la normalització lingüística", a Balcells, Albert (ed.). *La Mancomunitat de Catalunya (1914). Simposi del centenari.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2015.

Miracle, Josep. *Pompeu Fabra.* Barcelona: Aymà, 1968.

Nadal Badal, Oriol. "Cooficialitat i bilingüisme a la Universitat Autònoma de Barcelona (1933-1939)", *Revista de Llengua i Dret* [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d'Administració Pública de Catalunya], núm. 19 (1993).

Nicolau d'Olwer, Lluís. "Del que en Prat de la Riba ha fet per la llengua catalana"*, Ofrena*, núm. 1-2 (1917).

Nicolau d'Olwer, Lluís. "L'ús del català a les corporacions populars de Barcelona", *Revista de Nostra Parla*, núm. 4 (1918).

"Per Catalunya", *La Veu de Catalunya*, 27-I-1910.

Pla Boix, Anna Maria. "L'ordenació de la qüestió lingüística a Catalunya de 1892 a 1936: el procés de reconeixement de l'estatut d'oficialitat del català", *Revista de Llengua i Dret* [Barcelona: Generalitat de Catalunya. Escola d'Administració Pública de Catalunya], núm. 43 (2005).

Prat de la Riba, Enric. *Obra completa; a cura d'Albert Balcells i Josep Maria Ainaud de Lasarte,* vol. III. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans / Proa, 2000.

Roig Rosich, Josep Maria. *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.

Roig Rosich*,* Josep Maria. "Normalització lingüística, premsa i activitats editorials*",* a Gabriel, Pere (dir.), *Història de la cultura catalana*, vol. 8. Barcelona: Edicions 62, 1997.

Roig Rosich*,* Josep Maria. *La Mancomunitat de Catalunya: un primer pas*. Barcelona: Fundació Revista de Catalunya, 2015.

Rovira i Virgili, Antoni. "La bufetada del governador"*, La Publicitat,* 24-XI-1922.

Senz, Sílvia. "Una, grande y (esencialmente) uniforme. La RAE en la conformación y expansión de la 'lengua común'", a Sílvia Senz i Montserrat Alberte (eds.). *El dardo en la Academia. Esencia y vigencia de las academias de la lengua española,* vol. II. Barcelona: Melusina, 2011.

Ucelay-Da Cal, Enric. "La Diputació i la Mancomunitat, 1914-1923", a Borja de Riquer (dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987.

Ventosa i Calvell, Joan. "El moment actual de Catalunya", *La Veu de Catalunya*, 24-VII-1923.